
УДК: 377.09 (575.2) (04)

БАЙМЫРЗАЕВ Б.А.

Ж.Баласагын атындагы КУУ / КНУ им.Ж.Баласагына

BAUMYRZAEV B.A.

J. Balasagyn KNU

УЛУТТУК ТУНГУЧ ОКУУ ЖАЙЫБЫЗДЫН ТАРИХЫНАН (1925-1930-ЖЖ.)

(Борбордук педтехникумдун алдындагы алгачкы көркөм ийримдер жөнүндө)

Из истории нашего первого национального университета(1925-1930 гг.)

(О первых художественных кружках в Центральном педагогическом техникуме)

From the history of our first national university (1925-1930)

(About the first art circles at the Central Pedagogical college)

***Аннотация.** Макалада тунгуч окуу жайыбыздын алгачкы агартуу институту жана анын Кыргыз борбордук педтехникум болгон жылдарындагы биринчи ийримдер жөнүндө сөз болот. Окуу жайдын алгачкы жетекчилеринин бири болгон Б.Данияровдун иш-аракеттери, андан сабак алышкан алгачкы бүтүрүүчүлөр жөнүндө айрым маалыматтар берилет.*

***Аннотация.** В статье раскрывается история первого высшего учебного заведения в годы, когда он развивался как Кыргызский центральный педагогический техникум и, в частности, о первых художественных кружках в его составе. Приводятся сведения о деятельности Б. Даниярова, одного из первых руководителей техникума, и о первых выпускниках, которые учились у него.*

***Abstract.** The article tells about the first educational institute of our first school and the first circles of its years when it was the Kyrgyz Central Pedagogical College. Some information is given about the activities of B. Daniyarov, one of the first leaders of the school, and about the first graduates who learned from him.*

Урунттуу сөздөр: кафедра, лаборатория, ийрим, педагогика, техникум, курс, табият таануу, коом таануу, окуу сабактары, тажрыйбалык сабак, окуу программасы.

Ключевые слова: кафедра, лаборатория, кружок, педагогика, техникум, курс, естественные науки, общественные науки, уроки, практические занятия, учебная программа.

Keywords: Department, laboratory, circle, pedagogy, technical school, course, natural sciences, social sciences, lessons, practical lessons, curriculum.

Кыргыз Улуттук университетинин кыргыз адабияты кафедрасынын тарыхы өз ичине 100 жылга жакын (2025-жылы толук 100жыл болот-Б.Б.) мезгилди камтыйт. Аталган кафедранын тарыхы жөнүндө сөз болгондо сөзсүз өзүнөн өзү улуттук университеттин тарыхы да кошо каралат. Себеби, бул аталган кафедра биздин биринчи улуттук окуу жайыбыз ачылган күндөн (Кыргыз агартуу институту – Б.Б.), т.а, 1925-жылдан баштап кыргыз тили жана адабияты боюнча иш жүргүзгөн “аксакал” кафедралардын биринен. 1928-жылы Кыргыз Агартуу институтунун ачылганына үч жылдын жүзү болуп, окуу жай үч окуу жылын артка калтырган соң, эми мындан ары эмне кылуу керек? Кандай мүдөө-максаттар турат? – деген орчундуу суроонун айланасында ой жүгүртүп, окуу жайдын жетекчилеринин бири катары Б.Данияров учурундагы түзүлгөн кырдаалга, оң, терс жактарына талдоо жүргүзүү менен баа берип, анда орун алып жаткан орчундуу кемчиликтер менен жылтырап көрүнгөн жетишкендиктерге токтолгон. Албетте, окуу бөлүмүнүн мурунку башчысы, учурдагы директору катары Б.Данияров ийгиликтерге сын көз менен карап, кемчиликтер жана анын башкы себептерин көрсөткөн: «Фрунзенин алдыңкы катардагы мугалимдери алынды. Негизги класста окуу орус тилинде, даярдоо класстарында кыргыз тилинде жүрдү. Окуу иштери токтоосуз шыр кетти. Бирок педагогика техникумунун түпкү программа, метод иштери жагынан толук тааныштыгыбыз кемирээк болгондуктан, алгачкы мезгилде окуу иштерибиз плансызыраак барды. Жана окуучулардын билим даражалары, даярдыктары, ар түрдүү мектептерден окуп келгендиктен айыл- кыштактардан жыйналгандыктан бир кылка болбой, өйдө-ылдый болду. Фрунзе калаасы илгертен уездик калаа болуп, окуу ордолору жок

болгондуктан көңүлдөгүдөй окутуучулар да чыга койгон жок. Жана окуу жабдыктары да жок болду. Сабактар тажрыйбасыз окутулду. Экинчи жактан обласыбыз ошол жылы жаңы курулуп, бюджет жагы да тартышыраак болду. Бирок, иштин баарын тең канааттандыруу даражада өткөрдүк. Себеби, «ар ким алына жараша» - дегендей мурунку маданият күчтүү, негизи курулуп калган. Россиянын ордолоруна салыштырганда алардан алда канча кемчилдиги көп, ошондой болсо да эл катарынан чыга жаздаган кыргыз эмгекчилерине чоң жетишкендик экендигинде талаш жок. 1926-27-окуу жылы дагы 30 (отуз) бала арттырылып 170 (жүз жетимиш) бала болду. Окутуучулардын билим даражасы тегиздеп, жаңы киргендерди мүмкүн катары шайлап (иргеп – Б.Б.) алып жана бир нече окутуучулар ичкери жактан келип, окуу жагы түзөлдү. Ошону менен катар сабактар күнүнө 6-7-ге барды (өткөн жылы 4-5- гана болгон). ГУСтун педагогика техникумуна арнап чыгарган программасын өз шарттарыбызга ылайыктап, түзүп алып, жүргүзө баштадык... Өткөн жылы класс системасын калтырып, класс лаборатория системасына айландык. Окуу иши план, эсеп менен жакшы жүрө баштады. Окуу бюросу уюштурулуп, программаны карап чыгып, ийримдерге колдомо түзүп берип, окуу жагына жол башчылык кылды. Окуу жабдыктары алынып, сабактар тажрыйба аркылуу окутулду. Мүмкүн катары окуу китептери да жетиштирилди. Турмуш жагы да түзөлө баштады. Ошондуктан бул жылы өткөн жылдагыдан көп жетишкендиктерибиз болду» [1].

Албетте, Кыргызстанда билим берүү тармагы эми жаңы өз ишин баштаган учурда жогоркудай ийгиликтер менен кемчилдиктердин жанаша келиши мыйзам ченемдүү эле көрүнүш катары кабылданышы керек. Бирок, кыска мөөнөттүн ичинде, дээрлик эми жаңы окуп, билим алууга умтулуп жаткан мезгилде «класс лаборатория системасына айлантуу», «Ийримге колдомо түзүү», «Сабактардын тажрыйба аркылуу окутулушу» сыяктуу жаңы түшүнүктөрдүн, ыкмалардын өтө тездик менен окуу процессине киргизилиши жана өзүнүн оң натыйжаларын бере башташы анын демилгечилеринин эле беделин көтөрбөстөн, бүтүндөй тунгуч окуу жайыбыздын кадыр-баркын арттырган. Ал эми жогоркудай жаңы саамалыктардын түзмө-түз демилгечи-ээси болуп турган Б.Данияровдун ошондогу кесиптик даярдыгы, уюштуруучулук жөндөмү, методист-

---

мугалим экендиги, эң башкысы биздин улуттук билим берүү тармагыбыздагы түп орду менен жаңылык, илимий ачылыш катары кабылданышы керек деген пикирдин турмуштук негизи бар экендиги байкалат. Мугалим жана окуу бөлүмүнүн башчысы катары ошол жылдары өткөн сабактарынын сапаты жөнүндө ошондогу окуучуларынын айрымдарынын эскерүүлөрүнө орун берип көрөлү.

1. Султан Самсалиев – армиянын отставкадагы генерал – майору, республиканын экс аскер комиссары: «Кыргыз тил, кыргыз адабият жана география сабагын Б.Данияров деген мугалим окутчу эле... кыргыз тил, адабиятты көп эле мугалимдерден окудум, бирок бул кишинин таасири биз үчүн эң зор болуп, эсимде дайыма калгандай болду». («Ал кишинин жаркыраган элеси дайыма биздин эсибизде» 02.07.1990-ж.) Бул эскерүү К.Даниярованын атасы Б.Данияров жөнүндө жазган китебинен алынды [2].

2. Курман Кыдырбаева – 1916-жылы туулган. Окуучусу. «Алгачкы мугалимдерибиздин бири, кыргыз тили менен кыргыз адабиятынан сабак берген Б.Данияров жөнүндө бир-эки ооз сөз... Базакем, бизди, студенттерди чыгармачылык менен ойлоноууга тарбиялаган экен. Маселен, жылдын төрт мезгили жөнүндө, майрамдар, башка жаңылыктар жөнүндө өзүңөрчө эркин ой жүгүртүп, аңгеме жазып келгиле деп тапшырма бере турган. Биз ал тапшырманы жан дилибиз менен жазууга аракеттенип жазып келчүбүз. Базакем болсо биздин көңүлүбүздү көтөрүп, жакшы деп ортого салар эле. Базакем студенттердин өз алдынча көңүлүн өстүрүүгө карата жасаган аракети текке кетпей, ошол кездеги техникумдун бир нече студенти адабият, маданият майданына аралашып, жазуучу, сүрөтчү, журналист, музыкант болуп чыгышты. Андан көп жылдар өтсө да менде Базакемдин унутулгус таалим – тарбиясы жашап келатат». («Баарыбыз эле Базакем дечүбүз». Бишкек, 19.08.97. кол жазма түрүндө) Бул эскерүү да жогоруда көрсөтүлгөн китептен алынды [2]. Кыргыздын тунгуч интеллигенциясынын арасынан суурулуп чыккан кыздардын бири Курман Кыдырбаеванын эскерүүсүнөн улам ошол жылдарда Борбордук пед. техникумда аялдардан алгач билим алгандар кимдер эле? Аларга жасалган мамиле, түзүлгөн шарттар кандай болду? – дегендей суроолорго учкай болсо да токтоло кетүүгө туура келет. Албетте, Кыргыз Борбордук пед. техникумунун ошондогу жетекчилиги педагогикалык кадрларды даярдап

чыгарууда кыз-келиндерди окууга тартуу маселесине өзгөчө көңүл бурушкан. Окуу жай алгач Агартуу институту мезгилинде анын биринчи- экинчи окуу жылдарында кыргыз кыздары өтө эле аз санда болуп, студенттердин драмалык ийриминде кыздардын жоктугунан улам аялдардын ролун Абдылас Малдыбаев сыяктуу студент-жигиттер аткарганы көпчүлүккө белгилүү. Үчүнчү жылы, т.а. 1928-1929-окуу жылынан баштап гана жергиликтүү улуттун өкүлдөрү болуп саналган кыргыз кыздары акырындап окууга келе баштаган. Кыргыздын тунгуч студент кыздарынан болушкан апаларыбыз, аларга болгон жылуу мамиле жөнүндө Базаркул Данияровдун бир тууган иниси Насыр Данияров төмөнкүлөрдү эскерген: «Базакем кыргыз кыздарынан окууга тартып, тарбиялоого көп аракет кылган. Алардын менин эсимде калгандары: Айшакан Карасаева (Түмөнбаева), Аккагаз Арабаева (Азыкова), Нурия Осмоналиева (Эшмамбетова), Ниязкан Солтоноева, Гульсина Мамбетова, Уултай Ботбаева, Мариям Тууганбаева (Туратбекова), Жамиля Кошоева, Зайнакан Белекова, Курман Кыдырбаева, Нурила Абдымомунова, Акима Жолдошова, Зуура Кабаева, Сайра Кийизбаева, Анвар Куттубаева (Акматова), Нурия Сыдыкова ж.б.» [3].

Окуу жайдын жетекчиси жана окутуучу-устат катары Б.Данияровдун өзү окуткан шакирттерине, өзгөчө аз сандагы кыргыз кыздарына көргөн аталык камкордугу жөнүндө анын окуучуларынын бири, КУУнун ардактуу профессору, маркум Бектенов Зияш агай өз учурунда төмөнкү эскерүүсүн калтырган экен. «Араңарда кыргыздын окуп жүргөн үркөрдөй болгон он-он беш кызы бар. Аларга туура мамиле жасап, окууларын жакшы окуп, түзүк тарбияланышына көмөкчү болгула!

– деген сыяктуу акыл-насаат сөздөрдү Базакем бизге ар бир кадамы, ар бир берген сабагы сайын тынбай айта берер эле» [4]. Базаркул Данияров өзүнүн агартуучулук ишмердигинде окуу жайдагы ийримдердин натыйжалуулугуна, иштиктүү жыйынтыгына көп көңүл бурган. Ал жетекчи катары окуу жайдын бардык тармактарында эмгектенип жатышкан кызматкерлерден, окутуучу-мугалимдерден темирдей бекем тартипти, системалуу аракетти, уюшкандыкты талап кылган. Анын бир мисалы катары ийримдердин ишин үзгүлтүккө учураткан педтехникумдун чарба иштери боюнча башчысына өз Буйругу менен

административдик жазага тарткандыгы архивдик материалдарда сакталып калган. Ал боюнча төмөнкүдөй маалымат бар.

1929-жылы ноябрь айында окуучулардын сабактан кийин өткөрүлүүчү ийримдери өз убагында өтпөй үзгүлтүккө учурайт. Көрсө, окуучу балдар жаткан жатакананын ашканасында кечки тамактануунун графигин ашпозчулар өз алдынча өзгөртүп, жумуштан эрте кетүүнүн аракетинде болушат. Кечки саат 19.00дө берилүүчү тамакты саат 18.00гө которушуп беришет. Демек, окуучулар тамактанууга бир саат эрте келишип, тийиштүү ийримдердин иш күнүндө өзгөрүү болуп, ошол күнкү ийримдердин тапшырмалары аткарылбайт. Кеч күз келип, күн кыскарганына байланыштуу караңгы эрте түшсө керек. Муну билген Б.Данияров окуу жайда ошол күнү ийримдер, кошумча сабактар болбой, үзгүлтүккө учураганына байланыштуу окуу жайдын чарбалык иштерди тейлеген жетекчиси А.В.Лисицындын эмгек маянасынан Буйрук менен карматкан. (Буйрук №12, 30.11.1929-ж.) Бул Буйрукка өзү кол койгон.² Ошол жылы П.К.Юдахин катуу оорудан улам 31-октябрда (айрым маалыматтарда 30-октябрь деп жүрөт – Б.Б.) дүйнөдөн кайткан болчу.

Б.Данияров Борбордук педтехникумду жетектеп турган маалында бардык предметтерге бирдей мамиле жасап, калыс болууга аракеттенген. Ар бир окутулган сабактын ийримин түзүүгө, аларга айылдан келген окуучуларды (студенттерди) жапырт катыштырууга далалаттанган. Алар үчүн окуу жайдын ошондогу мүмкүнчүлүгүнө жараша бардык шартын түзүүгө умтулган. Айрым сабактар боюнча Бишкектин өзүндө окутуучу- мугалим талапка ылайык табылбаган соң аларды Б.Данияров Москвадан жана да башка чоң шаарлардан чакыртып, алдырган. Анын бир мисалы катары ошондогу дене тарбия сабагын сапаттуу окутууга, анын ийримин түзүүгө жасаган иш-аракетин көрсөтүүгө болот. Б.Данияров бул сабак боюнча Москвадан дене тарбия мугалимин чакыртып, педтехникумга сабак бердирүү менен кошо ошол эле учурда гимнастика боюнча атайын ийрим ачтырган. Алар жөнүндө андагы окуучусу Аккагаз Эшеналиевна Арабаева төмөнкүлөрдү айтып, эскерген: «Базаркул агай бизди «хор кружогуна катышкыла, пионер ишин жакшы койгула»-деп биздин техникумда бир гана пионер отряды эмес 4-5- отряд уюшулуп кетти. Себеби, балдар көп болуп, алар базовый отрядга уюшулду. Биздин базовый пионер вожатыйыбыз Султан Юсупов болучу. Ошондо биздин

жаныбыздан Базаркул агай такыр кетчү эмес. Хор кружогун уюштуруп жатабыз, катышасыңар деди. Ал убакта Малдыбаев агай, анан Жамгырчиев бир далай жазуучулар, Данияровдун иниси Төлөнбайларкатышат. Бирок алар чоң болгондуктан бизге үйрөтүп турду. Мисалы кыздар, балдар болуп дайым «Союз Кошчу» деген Совет көчөсүндө театр бар болчу, ошол жерге барып концерт койчубуз. Мен, Айшакан кийин Гүлайша Мамбетова солист да болуп калдык. Жалгыз ырдоого да катышкан. Анан Базаркул агай бир жакшы Москвадан физкультурница аялды алып келди. Ошол аял, анда биз физкультура дегенди билбейбиз, кыздар катышчу эмеспиз, чоң балдар чуркап ойноп жүрчү, а бизди ошол жаңы физкультурница художественный гимнастикага үйрөтө баштады. А Базаркул агай ошонун жанында турчу «кандай болуп жатат, эмне болуп жатат, жакшы болдубу»-деп. Бизге майрам сайын, майрам болбогондо деле, дем алышта деле жазуучулар, көп кызматчылар келчү, алар азыр менин эсимде калбай калды. Ошолордун ортосунда художественный гимнастиканы ойночубуз. Кыргыздын кыздарына отургандар таң калчу».(Диктафондон жазылган. 1989-ж. май) [2].

Борбордук педтехникумда билим алышкан жаштар ал убакта мугалимдик кесипке бир эле факультетте т.а. тил-адабият факультетинде (литфак) даярдалган. Демек, азыркы окуу жайдагы филология (кыргыз, орус) факультеттери эң алгачкы, адистик даярдоочу өзгөчөлүктөргө ээ болгон, тунгуч улуттук окуу жайыбыздын негизин түзгөн, түптөгөн факультет болгон. Бул жагынан кыргыз, орус филология факультеттери (ал убакта баары бирге, бир факультет болгон – Б.Б.) биздин улуттук университетибиз (мурдагы Кыргыз Агартуу институту – Борбордук пед. техникум – Б.Б.) менен жашташ, тагдырлаш десек болот. Ал мезгилде Борбордук пед. техникумда так илимдер (физика, математика, химия, биология, география ж.б.) табият таануу боюнча илимдер жөн гана тааныштыруу ирээтинде окутулган. Ал кезде тиешелүү педагогикалык кадрлар да, окуу-методикалык куралдар да өз деңгээлинде болгон эмес. Жогоруда саналып өткөн так илимдерге таандык предметтерди өз учурунда Григорьев В.Г., Костин Г.А., Петровский Ч.В., Сидоркина К.И., Максимов ж.б. мугалимдер окутушкан. Бул сабактар жалпы жонунаннегизги класстарга орус тилинде өтүлүп келген [5].

Кыргыз балдар үчүн бул так илимдер боюнча тийиштүү ийримдер³⁷ уюштурулган эмес. Сүрөт сабагын (ИЗО) Кыргыз Агартуу институту ачылган күндөн баштап Образцов Владимир Виталиевич окутуп, жергиликтүү улуттун балдары үчүн ийрим ачып, анда аталган атактуу устат-сүрөтчү узак жылдар бою эмгектенген. Ошол түйшүктүү эмгектин жемиши катары бул улуу устат кыргыздын тунгуч профессионал эл сүрөтчүсү, академик Гапар Айтиевдин талантын ойготуп, аны кыл калемдин чебери катары таптаган биринчи сүрөт мугалими болгон. Ошондогу сабак берип, окуткан мугалимдери жөнүндө Кыргыз Борбордук пед.техникумунун (ЦКПТ) бир кездеги бүтүрүүчүсү, карыя журналист Шайык Жамансариев аксакал төмөнкүлөрдү эскерет: «1925-27-жылдарда ЦКПТда белгилүү инсандар, кийин Наркомпрос болгон Токчоро Жолдошов «Коом таануу» боюнча мугалим, ишмер Данаке Иманов, Кайридин Кашымбеков, Сатыбалды Нааматов, композитор Шубин, атактуу Касым Тыныстанов, сүрөтчү Владимир Образцов, Узакбай Абдукаимов, Керим Сооронбаев, Ысмайыл Жаркымбаев, Борис Лукин, Петр Зима, Райымкул Акматалиев, Зияш Бектенов, Тазабек Саманчин ж.б. көптөгөн залкарлар мугалим болушкан. Мына ушул алгачкы көк чоку мугалимдерден таалим-тарбия алдым. Мурда 1924-27-жылдарда араб тамгасын айылдан окусам, 1929-жылы ЦКПТдан латын тамгасын үйрөндүм» [6] - дейт. (Борбордук педтехникумдагы алгачкы адабий-драмалык ийримдер жөнүндө автордун 2020-жылы жарык көргөн «Кыргыз билим журту» окуу куралынан кеңири маалымат алсаңыздар болот- ред.)

Адабияттардын тизмеси:

1. Данияр уулу Б. Борбордук Кыргыз педагогия техникуму. «Жаңымаданият жолунда», 1928-ж, июнь, №2.
2. Даниярова Кутпа. «Базаркул Данияров – тунгуч агартуучу»(Өрнөктүү адамдын өмүр жолу). –Б., 2000-ж
3. Мамлекеттик архив. Фонд 658, оп. 5, ед. 502, 1-10-беттер.
4. Бектенов З. Замандаштарым жөнүндө эскерүү. Бишкек, 1996-ж, 101-бет.
5. Мамлекеттик архив. Фонд 658, оп. 4, ед 3, 14-бет.
6. Жамансариев Ш. ЦКПТда. Китепте: Жамансариев Ш. Баян жол.Бишкек, «Седеп» фондусу, 2000-ж. 88-бет.